

УДК 502.752(477.82)

І. І. Кузьмішина – старший викладач кафедри ботаніки та садово-паркового господарства Волинського національного університету імені Лесі Українки;
Л. О. Коцун – доцент кафедри ботаніки та садово-паркового господарства Волинського національного університету імені Лесі Українки;
В. П. Войтюк – доцент кафедри ботаніки та садово-паркового господарства Волинського національного університету імені Лесі Українки;
Н. З. Романюк – старший викладач кафедри ботаніки та садово-паркового господарства Волинського національного університету імені Лесі Українки;
В. І. Матейчик – науковий співробітник Шацького національного природного парку;
О. О. Безсмертна – аспірант кафедри ботаніки біологічного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Охоронний статус рідкісних та зникаючих видів рослин Шацького національного природного парку

Роботу виконано на кафедрі ботаніки та садово-паркового господарства ВНУ ім. Лесі Українки

Уперше проаналізовано созологічний статус видів рослин Шацького національного природного парку порівняно з природоохоронними списками Білорусі та Польщі. Из 46 видів пропонуємо 13 видів-кандидатів для регіональної охорони: *Dentaria bulbifera*, *Hedera helix*, *Gladiolus imbricatus*, *Iris sibirica*, *Isopyrum thalictroides*, *Lithospermum officinale*, *Melittis sarmatica*, *Nymphaea alba*, *Polypodium vulgare*, *Pulsatilla patens*, *Quercus petraea*, *Salix lapponum*, *Trollius europaeus*.

Ключові слова: Шацький національний природний парк, судинні рослини, Червона книга України, Червона книга Республіки Білорусь, Червона книга рослин Польщі.

Коцун Л. А., Кузьмішина І. І., Войтюк В. П., Романюк Н. З., Матейчик В. І., Безсмертна О. А.
Охоронний статус рідких и исчезающих видов растений Шацкого национального природного парка.
Впервые проанализирован созологический статус видов растений Шацкого национального природного парка по сравнению с природоохранными списками Белоруси и Польши. Из 46 видов предлагаем 13 видов-кандидатов для региональной охраны: *Dentaria bulbifera*, *Hedera helix*, *Gladiolus imbricatus*, *Iris sibirica*,

Isopyrum thalictroides, Lithospermum officinale, Melittis sarmatica, Nymphaea alba, Polypodium vulgare, Pulsatilla patens, Quercus petraea, Salix lapponum, Trollius europaeus.

Ключевые слова: Шацкий национальный природный парк, сосудистые растения, Красная книга Украины, Красная книга Республики Беларусь, Красная книга растений Польши.

Kotsun L. O., Kuz'mishyna I. I., Vojtyuk V. P., Romanyuk N. Z., Matejchik V. I., Bezsmertna O. O. Protective Status of Rare and Vanishing Species of Plants of Shatck National Natural Park. The first conducted analysis of zoological status of types of plants of Shatck National Natural Park is as compared to the nature protection lists of Republic of Belarus' and Poland. From 46 species offer 13 species-candidacies for a regional protection: *Dentaria bulbifera, Hedera helix, Gladiolus imbricatus, Iris sibirica, Isopyrum thalictroides, Lithospermum officinale, Melittis sarmatica, Nymphaea alba, Polypodium vulgare, Pulsatilla patens, Quercus petraea, Salix lapponum, Trollius europaeus.*

Key words: Shatck National Natural Park, vascular plants, Red Book of Ukraine, Red Book of of Belarus, Red Book of Poland.

Постановка наукової проблеми та її значення. Специфічною особливістю Шацького національного природного парку є його прикордонне сусідство із двома державами: Білоруссю – на півночі, Польщею – на заході. Це зумовлює важливість і актуальність порівняльного дослідження созологічного статусу видів рослин парку з аналогічними списками рослин сусідніх держав [11; 26], від яких рослинний світ парку відокремлений лише водним плесом річок Західний Буг і Прип'ять, а природні умови яких якщо не тотожні, то досить близькі до умов Шацького поозер'я. Потреба і важливість цього дослідження флори парку визначається також тим, що він є складовою частиною створюваного [7] транскордонного біосферного резервату “Західне Полісся”.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Порівняльний аналіз наукової цінності кожного виду стикається з проблемою відповідності критеріїв природоохоронних статусів та їх кількості у трьох сусідніх державах та категорій МСОП (табл. 1).

Таблиця 1

Співвідношення шкал созологічного статусу таксонів

Джерела	Категорії					
Червона книга України [19]	0	1	2	3	4	5
Червона книга Республіки Білорусь [11]	Чорний список	1	2	3	4	5
Червона книга рослин Польщі [25]	EX	CR	EN	VU	LR	DD

У результаті опрацювання літературних джерел [1–6; 8–9; 13–18; 20–24] та наших власних польових досліджень ми виявили, що із 802 видів судинних рослин [23] Шацького національного природного парку в Україні охороняються 30 видів. Із них природоохоронний статус першої категорії має один вид; другої – 13; третьої – 16 (табл. 2). Раритетні види *Marsilea quadrifolia* L. (марсилея чотирилиста) і *Salvinia natans* (L.) All. (сальвінія плаваюча), перш ніж захувати їх до категорії “зниклі” з території ШНПП, потребують уточнення місцезростань у зв'язку з відсутністю протягом останніх ста років даних. Охороняються види з Європейського червоного списку – *Aldrovanda vesiculosa* і *Cypripedium calceolus* (категорія *R), з Додатку I Бернської конвенції – *Cypripedium calceolus* і *Liparis loeselii* [10; 12].

Тільки в Україні охороняються види *Botrychium lunaria, Dactylorhiza fuchsia, D. incarnata, D. maculata, Diphasiastrum camplanatum, Drosera longifolia, Epipactis helleborine, E. palustris, Lycopodium annotinum, Neottia nidus-avis, Pinguicula vulgaris, Platanthera bifolia, Salix starkeana, Scheuchzeria palustris* які є в ШНПП.

Окремо виділяємо групу рослин, созологічний статус яких у сусідніх державах вищий, ніж в Україні: у Білорусі – *Carex davalliana, Cladium mariscus, Orchis coriophora*; у Польщі – *Aldrovanda vesiculosa, Betula humilis, Orchis coriophora*, причому останній вид належить до категорії зниклих. Це потребує посиленої уваги до них, і за наявності підстав підвищення статусу вказаних таксонів і в ЧКУ.

Навпаки, більш посилена увага в Україні, порівняно із Польщею, до такого виду, як *Cypripedium calceolus*, порівняно із Білоруссю – *Carex umbrosa, Cypripedium calceolus, Drosera intermedia, Lilium martagon, Listera ovata, Lycopodiella inundata, Oxycoccus microcarpus*.

Таблиця 2

Охорона видів, які є в Шацькому національному природному парку, в країнах Європи

Види		Україна	Білорусь	Польща
латинська назва	українська назва			
<i>Aldrovanda vesiculosa</i> L.	Альдрованда пухирчаста	3	–	CR
<i>Betula humilis</i> Schrank.	Береза низька	3	–	EN
<i>Botrychium lunaria</i> (L.) Sw.	Гронянка місячна	2	–	–
<i>Carex davalliana</i> Smith.	Осока Девелла	2	1	–
<i>Carex umbrosa</i> Host.	Осока затінкова	2	4	–
<i>Cephalanthera rubra</i> (L.) Rich.	Булатка (головопиляк) червона	2	3	EN
<i>Cladium mariscus</i> (L.) Pohl	Меч-трава болотна	2	1	–
<i>Cypripedium calceolus</i> L.	Зозулині черевички, або венероніжник черевичковий	2	3	VU
<i>Dactylorhiza fuchsii</i> (Druce) Soó	Пальчатокорінниця Фукса	3	–	–
<i>Dactylorhiza incarnata</i> L.	Пальчатокорінниця м'ясо-червона	3	–	–
<i>Dactylorhiza maculata</i> L.	Пальчатокорінниця плямиста	3	–	–
<i>Dactylorhiza majalis</i> (Reichenbf.) P.F.Hunt et Summerhayes	Пальчатокорінниця травнева	3	3	–
<i>Dentaria bulbifera</i> L.	Зубниця залозиста	–	4	–
<i>Diphasiastrum camplanatum</i> Holub.	Дифазіастр сплюснутий	2	–	–
<i>Drosera longifolia</i> L.	Росичка довголиста	2	–	–
<i>Drosera intermedia</i> Hayne.	Росичка проміжна	2	3	–
<i>Epipactis atrorubens</i> (Hoffm.) Schult.	Верхньоскрученик (коручка) темно-червоний	3	3	–
<i>Epipactis helleborine</i> (L.) Crantz.	Верхньоскрученик чемерникоподібний	2	–	–
<i>Epipactis palustris</i> L.	Верхньоскрученик болотяний	3	–	–
<i>Hedera helix</i> L.	Плющ завитий, або звичайний	–	2	–
<i>Gladiolus imbricatus</i> L.	Гладиолус черепитчастий	–	4	–
<i>Iris sibirica</i> L.	Ірис (півники) сибірський	–	4	–
<i>Isopyrum thalictroides</i> L.	Рівноплідник рутвицевий	–	2	–
<i>Lilium martagon</i> L.	Лілія лісова	3	4	–
<i>Liparis loeselii</i> Rich.	Жировик Лезеля	2	2	VU
<i>Listera ovata</i> (L.) R.Br.	Лістера (зозулині сльози) яйцеподібна	3	4	–
<i>Lithospermum officinale</i> L.	Камененасінник (горобейник) лікарський	–	3	–
<i>Lycopodium annotium</i> L.	Плаун (вовча лапа) річний	3	–	–
<i>Lycopodiella inundata</i> (L.) Holub	Плаунок (вовча лапка, або лікоподієлла) заплавна	3	4	–
<i>Melittis sarmatica</i> Klok.	Кадило сарматське	–	3	–
<i>Neottia nidus-avis</i> (L.) Rich.	Гніздівка пташина, або звичайна	3	–	–
<i>Nymphaea alba</i> L.	Німфея (латаття) біла	–	3	–
<i>Orchis coriophora</i> L.	Зозулинець блощичний	3	2	EX
<i>Oxycoccus microcarpus</i> Turcz ex Rupr.	Журавлина (кислоплідниця) дрібноплода	1	3	–
<i>Peucedanum cervaria</i> (L.) Lapeyr.	Смовдь оленяча	–	3	–
<i>Polypodium vulgare</i> L.	Багатоніжка звичайна	–	4	–
<i>Pinguicula vulgaris</i> L.	Жирилка звичайна	2	–	–
<i>Platanthera bifolia</i> (L.) Rich.	Любка дволиста	3	–	–
<i>Prunus spinosa</i> L.	Слива колюча, або терен	–	3	–
<i>Pulsatilla patens</i> (L.) Mill.	Сон розкритий	–	–	LR
<i>Quercus petraea</i> (Mattuschka) Liebl.	Дуб скелястий	–	2	–
<i>Salix lapponum</i> L.	Верба лапландська	–	–	EN
<i>Salix starkeana</i> Willd.	Верба Старке	3	–	–
<i>Scheuchzeria palustris</i> L.	Шейхцерія болотяна	2	–	–
<i>Trollius europaeus</i> L.	Купальниця європейська	–	4	–
<i>Viscum album</i> L. subsp. <i>austriacum</i> (Wiesb.) Vollm.	Омела біла підвид австрійська	–	2	–

Примітка. Латинські та українські назви видів подано з урахуванням праць [19; 25].

Різний природоохоронний статус, порівняно з Україною, мають види: *Cephalanthera rubra* – нижчий у Білорусі; однаковий – у Польщі; *Liparis loeselii* – нижчий у Польщі; однаковий – у Білорусі.

Однакову категорію охорони в Україні та Республіці Білорусь мають види родини *Orchidaceae* Juss. (Зозулинцеві) – *Dactylorhiza majalis*, *Epipactis atrorubens*.

Порівняльний аналіз видів рослин різного природоохоронного статусу Польщі, Білорусі і ШНПП дав можливість сформулювати додатковий список таксонів парку, які потребують особливої уваги. Він вміщує 16 видів рослин, які рідко трапляються на території Волинської області або звичайні для України і вимагають посиленої уваги через свій глобальний природоохоронний статус – вони занесені у природоохоронні списки сусідніх держав чи список видів рослин, які підлягають особливій охороні згідно з Додатком I до Бернської конвенції. Тому ці представники можуть розглядатися як види-кандидати для занесення до третього видання Червоної книги України. Охороняються на території Білорусі *Dentaria bulbifera*, *Hedera helix*, *Gladiolus imbricatus*, *Iris sibirica*, *Isopyrum thalictroides*, *Lithospermum officinale* (рис. 1), *Melittis sarmatica*, *Nymphaea alba* (рис. 2), *Peucedanum cervaria*, *Polypodium vulgare* (рис. 3), *Prunus spinosa*, *Quercus petraea*, *Trollius europaeus*, *Viscum album* L. subsp. *Austriacum*; Польщі – *Pulsatilla patens*, *Salix lapponum*. Сьогодні цим рослинам можна надати природоохоронний статус на регіональному рівні, за винятком *Peucedanum cervaria* та *Prunus spinosa*, які на території Волинської області у відповідних екотопах зростають звичайно.

Рис. 1. *Lithospermum officinale*

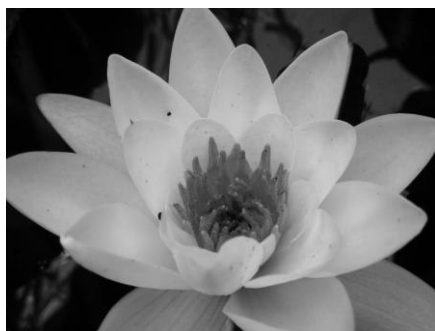

Рис. 2. *Nymphaea alba*

Рис. 3. *Polypodium vulgare*

Висновки і перспективи подальших досліджень. Порівняльний соціологічний аналіз флори ШНПП засвідчив наявність 46 видів (5,7 %), які перебувають під охороною трьох сусідніх держав – України, Білорусі та Польщі. З них 13 видів-кандидатів пропонуємо для регіональної охорони або для внесення до третього видання Червоної книги України: *Dentaria bulbifera*, *Hedera helix*, *Gladiolus imbricatus*, *Iris sibirica*, *Isopyrum thalictroides*, *Lithospermum officinale*, *Melittis sarmatica*, *Nymphaea alba*, *Polypodium vulgare*, *Pulsatilla patens*, *Quercus petraea*, *Salix lapponum*, *Trollius europaeus*.

Література

1. Андриенко Т. Л. Район Шацких озер – проектируемый природный парк УССР / Тез. докл. делегатов VI съезда ВБО, Кишинев, 12–17 сент. 1978 г. – Л.: Наука, 1978. – С. 7.
2. Андриенко Т. Л., Шеляг-Сосонко Ю. Р. Растительный мир Украинского Полесья в аспекте его охраны. – К.: Наук. думка, 1989. – 216 с.
3. Андриенко Т. Л., Кузьмичов А. І., Прядко О. І. Болота в районі Шацьких озер // Укр. ботан. журн. – 1971. – Т. 28, № 6. – С. 727–734.
4. Андриенко Т. Л., Ткаченко В. С., Онищенко В. А. Судинні рослини Червоної книги України та Європейського списку в заповідниках України // Укр. ботан. журн. – 1998. – Т. 55, № 6. – С. 727–734.

5. Бережной И. В. Макрофиты Шацкого природного комплекса и особенности их экологии // Первое Всесоюз. совещ. по высш. водным и прибережно-водным растениям: Тез. докл.– Борок: Б. и., 1977.– С. 45–46.
6. Бухало М. А. Макрофіти деяких озер Шацької групи на Волині // Доп. та повідомл.– Л.: Львів. держ. ун-т ім. І. Франка, 1957.– Вип. 7, Ч. 3.– С. 49–53.
7. Горун А. А. Концепція формування транскордонного Біосферного резервату “Західне Полісся” // Наук. вісн. Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки.– 2007.– № 11, Ч. 1: За матеріалами I Міжнар. наук.-практ. конф. “Шацький національний природний парк: регіон. аспекти, шляхи та напрями розвитку”.– С. 38–46.
8. Данилик Р. М., Данилик І. М. Флористичні знахідки в районі Шацького поозер’я (Західне Полісся) // Укр. ботан. журн.– 1996.– Т. 63, № 5.– С. 608–610.
9. Карпова Г. О., Зуб Л. М. До поширення *Aldrovanda vesiculosa* L. на озерах Шацької групи // Матеріали читань, присвяч. 100-річчю з дня народження Ю. Д. Клеопова.– К.: Б. в., 2002.– С. 375–378.
10. Конвенція про охорону дикої флори і фауни та природних середовищ існування в Європі (Берн, 1979 р.)– К.: Б. в., 1998.– 76 с.
11. Красная книга Республики Беларусь: Растения.– Минск: Беларус. энцыкл. им. П. Бровки, 2005.– 456 с.
12. Мосякін С. Л. Рослини України у Світовому Червоному списку // Укр. ботан. журн.– 1999.– Т. 56, № 1.– С. 79–88.
13. Онищенко В. А., Андрієнко Т. Л., Остапко В. М. та ін. Представленість раритетних видів судинних рослин у Національних природних парках України // Укр. ботан. журн.– 2002.– Т. 69, № 4.– С. 476–485.
14. Поширення рідкісних і зникаючих судинних спорових рослин у Волинському Поліссі / В. П. Войтюк, Л. О. Коцун, І. І. Кузьмішина, Н. З. Романюк, М. В. Химин, О. О. Безсмертна // Наук. вісн. Волин. нац. ун-ту ім. Лесі Українки.– 2008.– № 3.– С. 183–193.
15. Природно-заповідний фонд Волинської області / М. Химин, В. Тугейко, О. Грицай та ін. // Держуправл. екобезпеки у Волин. обл.– Луцьк: Ініціал, 1999.– 48 с.
16. Проць-Кравчук Г. Л. З історії дослідження Шацьких озер // Вісн. Львів. держ. ун-ту ім. І. Франка: Природні та господарські комплекси.– 1978.– Вип. II.– С. 37–43.
17. Савчук Л. А. *Betula humilis* у Шацькому природному національному парку // Наук. вісн. Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки.– 2007.– № 11, Ч. 1: За матеріалами I Міжнар. наук.-практ. конф. “Шацький національний природний парк: регіональні аспекти, шляхи та напрями розвитку”.– С. 178–183.
18. Список судинних рослин флори Волинського Полісся / Л. Коцун, Н. Романюк, І. Кузьмішина, С. Врублевська, В. Рало, О. Безсмертна, Л. Якубчук, В. Войтюк, В. Володимирець, Л. Шклярчук // Природа Західного Полісся та прилеглих територій: Зб. наук. пр.– Луцьк: РВВ “Вежа” Волин. нац. ун-ту ім. Лесі Українки.– 2006.– № 3.– С. 170–211.
19. Тримовний словник назв судинних рослин флори України / Наук. ред. С. М. Зиман.– К.: Фітосоціоцентр, 2008.– 320 с.
20. Червона книга України. Рослинний світ / За ред. Ю. Р. Шеляг-Сосонка.– К.: Укр. енцикл. ім. М. П. Бажана, 1996.– 608 с.
21. Ященко П. Т. Растительный покров Шацкого природного национального парка, его синантропизация и охрана: Автореф. дис. ... канд. биол. наук.– К., 1983.– 18 с.
22. Ященко П. Т. Рослинний покрив запроєктованого Шацького природного національного парку // Укр. ботан. журн.– 1983.– Т. 40, № 4.– С. 71–76.
23. Ященко П. Т. Рослинний світ Шацького національного природного парку // Наук. вісн. Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки.– 2007.– № 11, Ч. 1: За матеріалами I Міжнар. наук.-практ. конф. “Шацький національний природний парк: регіональні аспекти, шляхи та напрями розвитку”.– С. 166–171.
24. Ященко П. Т. Судинні рослини Шацького національного природного парку / Шацький національний природний парк: Наукові дослідження 1982–1993 рр.– Світязь, 2000.– С. 65–73.
25. Mosyakin S. L. Vascular plants of Ukraine. A nomenclature checklist / S. L. Mosyakin, M. M. Fedoronchuk // Ed. S. L. Mosyakin.– Kyiv, 1999.– XXIV + 345 p.
26. Polska Czerwona Księga roślin / Red. K. Zarzycki, R. Kaźmierczakowa.– Kraków, 1993.– 310 s.

Статтю подано до редколегії
12.01.2009 р.